

עמנואל אלון

ענייני לשון בפיוט "תפילת טל" עיון בלשנידידקטי

המאמר על הפיוט "תפילת טל", שחיבורו מיוחס לאלעזר הקליר, עוסק במבנה הכללי של הפיוט (חלוקה לבתים, אקרוסטיכון, חריזה) ובתופעות לשוניות מיוחדות המאפיינות אותו, בעיקר תופעות מורפולוגיות (למשל, שימוש במבנים מורפולוגיים שונים ליצירת חרוז) ולקסיקליות (למשל, יצירת פעלים דנומינטיביים, כגון "יעסיס"). אך גם בתופעות תחביריות (למשל, סדר מילים ומבנה של גרימה). עיון בשורש של המילה "טל" מעלה כי המשמעות היסודית של השורש הדו-עיצורי "טל" על הרחבותיו השונות היא "כיסוי", וממנה התרחבה המשמעות להסרה ולהשמיה (נטילה, הטלה). בפיוט נעשה שימוש במילה "טל" הן במשמעות הפיזית שלו (כתופעת טבע) הן במשמעות המטאפורית שלו (כישות מופשטת המזרימה חיים). בחיבור הפיוט הושפע המשורר מסגנונו של ספר ישעיהו, ובמיוחד מפרקי ההפטורות.

מבוא: לשון הפיוטים ותפילת הטל

הפיוט הוא שירת קודש שנאמרה בבית הכנסת בימי חג ושבת; היא כבשה לה מקום של קבע במחזור התפילה, ועד היום היא חיה בפיהם של המתפללים בחגים בבתי הכנסת. ללשון הפיוט חשיבות רבה בתולדות הלשון העברית בארץ-ישראל במעבר מן העת העתיקה לתקופת הביניים (חזן, 2003, עמ' 16).

על זמן תחילתו של סוג כתיבה זה נחלקים החוקרים. לפני כמאה ועשרים שנה קבע ל' צונץ כי זמנם של הפיוטים מאוחר – סוף המאה השמינית, ועיקר מקומם באיטליה. לעומת זאת, סבר חיים שירמן (תשל"ט–תש"ם) שהפיוט נוצר בראשונה במאה השלישית בארץ ישראל, וראשוני הפייטנים הגדולים, יוסי בן יוסי, ינאי והקליר, עוד ראו את אחרוני התנאים.

אך הדעה המקובלת עד היום היא זו של עזרא פליישר (תשל"א), ולפיה תחילת תקופת הפיוט היא במאה החמישית לספירה (עמ' 41 ואילך).

מקור תכניה של שירת הקודש העברית הקדומה מצוי בעיקר במקרא ובספרות חז"ל. הרבה מנושאי שירתם שאובים ממקורות אלה, ומרובות הן הרמיזות בפיוטים לאותם המקורות. גם לשון הפיוטים היא ברובה מקראית, אף כי הפייטנים היו בקיאים גם במקורות התלמוד והמדרש. הסגנון הספרותי החדש שנקטו אילץ אותם לסטות לפעמים מן השגרה בלשון ולפרוץ את גדר הדקדוק. הם נהגו לקצר מילים – למשל, "פְּרָךְ" במקום "תרופה", "טְּפֶשׁ" במקום "טיפשות", "פּוּף" במקום "מבוכה", "יוף" במקום "יופי", "או" במקום "תאוה"; וכן אהבו להאריך מילים – "פחדון" במקום "פחד", "מפלל" במקום "תפילה"; הם יצרו פעלים משמות עצם וגם ממילים אחרות – "התרפסד" מן "רפסודה", "בילעד" במובן "אמר שאין בלעדיו". הם קיצצו בפועל – "עץ" במקום "יעץ", "בט" במקום "הביט", "גש" במקום "ניגש", "גד" במקום "הגיד". ויש פיוטים, בעיקר פיוטים מאוחרים, שכאילו נכתבו באיזו לשון זרה ולא בעברית.¹

הפייטנים אף הרבו להשתמש בחרוזים ובאקרוסטיכונים – שימוש באותיות על פי סדרן האלפביתי או ציון שם המחבר בראשי החרוזים. הראשון שהשתמש בחתימת שמו הוא ינאי, ואחרי החררהחזיקו שאר הפייטנים. תלמידו של ינאי, אלעזר הקליר, שכלל את השימוש באקרוסטיכון, ומעבר לארגון הפיוט על פי סדר אותיות האלף־בית או לציון שמו בראשי הבתים הוא גם חתם בראשי השורות בשם עירו: קרית ספר. רבים מאוד מן הפיוטים שחיבר הקליר הוכנסו לספרי המחזורים (סידורי התפילה לחגים) של האשכנזים, וביניהם גם "תפילת טל" שנאמרת בתחילת תפילת מוסף בפסח.

בקומפוזיציות הטל והגשם השקיעו הפייטנים הקדומים, ולא רק הם, את מלוא כוחם היוצר. שלא כשאר השבעות (פיוטים לתפילת עמידה של שבת), כולל בדרך כלל גם שבעות החג, הקפידו המשוררים לשכלל את יצירותיהם אלו הן מצד תבניתם הן מצד לשונם, והתאמצו להוכיח בהן

1 על שפת השיר של הפיוט הארץ־ישראלי הקדום ראו יהלום, תשמ"ה, עמ' 41–49.

חוש קומפוזיציוני, השראה וכוח עיצוב מעולים. ענייני הטללים והגשמים היו קרובים אל לבם של פייטני ארץ ישראל, לפי שקהלם, ולעתים אפילו הם עצמם, עסקו עדיין מן הסתם בעבודת אדמה, וזקוקים היו לרחמי שמים בשביל לשבוע לחם ובשביל לפרנס את ביתם. זיקה ישירה אל חיי עובד האדמה ניכרת, לעתים קרובות, בקטעי הטל והגשם. התמונה הניתנת בהם מחיי היומיום של האיכר היושב על אדמתו, על תקוותיו וחרדותיו, רבת רושם היא לעתים בפרטיה המגוונים (פליישר, תשס"ח, עמ' 196).

על יחסם של הפייטנים לטל ולגשם כותב עדן הכהן (תשס"ח):

בפייטנות העברית הקדומה מצויות כמה חלקות ליטורגיות שבהן לעתים התירו הפייטנים לעצמם לרמוז למאורעות זמנם או להווי חייהם. רמזים לאירועים היסטוריים ניתן לאתר במקרים מסוימים בסילוקי קדושתאות, ועדויות על האופן שבו קלט ציבור המתפללים הארץ ישראלי הקדום את חילופי העונות ועל תחושותיו באשר לייחודה של כל אחת מעונות השנה עולות לפרקים מפיוטי הגשם והטל (עמ' 62)

בהמשך הדברים תתואר מקצת מדרכו של מחבר "תפילת טל" בתפיסת ה"טל" כחלק מן ההווי הלאומית, ויידונו המשמעויות השונות של שורשה של המילה "טל", אך עיקר הדברים יוקדש לתיאור דרכו של המחבר ביצירת מילים חדשות ולתיאור דרכי שימושו בלשון כדי להתאים את יצירתו למסגרת המבנית של הפיוט.²

על יצרנות לקסיקלית ועל מבנים מורפולוגיים ב"תפילת טל"

בגבשם את הפיוט ליחידה לשונית שלמה ומלוכדת הנחו את הפייטנים העקרונות המבניים הבאים:

- חלוקה למקבצים מלוכדים של מספר שורות (בתים),
- שוויון או דמיון בצליל של הברות האחרונות של מילים בסופי שורות (חריזה),

2 שולמית אליצור (תשס"ז) כותבת: הבנת התפיסה הלשונית העומדת בבסיס כל יצירה הכרחית אפוא לחוקר הניגש אל טקסט פיוטי (עמ' 34).

• ארגון השורות על פי רצף של האותיות שבראשיהן (אקרוסטיכון).
 ואמנם ב"תפילת טל" אנו מוצאים את שלושת העקרונות הללו: הפיוט מחולק לבתים בני ארבע שורות (או שתי שורות כפולות), ולכל אחד מהם מסגרת קבועה – הוא פותח במילה "טל" ומסיים במילה ב"טל"; בכל בית מסתיימות ארבע השורות באותה ההברה, כך שקיימת חריזה; והשורות מאורגנות על פי סדר אלפביתי, אם כי הפוך: מתי"ו עד אל"ף.
 מודרך על ידי עקרונות מבניים אלה של הפיוט "הרשה לעצמו" הפייטן ליצור צורות חדשות במסגרת המילה הבודדת, וכמו כן ניצל הרכבים מורפולוגיים מסוגים שונים כדי להתאים את יצירתו לאילוצי המבנה. להלן מספר "יצירות" כאלה. הדברים יוצגו בהתאם לרצף הפיוט.

בית 1

טל

תן לרצות ארצך.

שיתנו ברכה בדיצך.

רוב דגן ותירוש בהפריצך.

קומם עיר בה חפצך.

בטל:

צורות מילוניות חדשות: דיץ / להפריץ

בבית הראשון מתבסס החרוז על ההברה –צץ (ואין זה משנה מהו ניקודה של הצד"י בהברה זו, בין אם בשווא, כמו במילה "ארצך", בין בסגול, כמו בצורת ההפסק המקראית: "ארצך", ובין בקמץ, כמו בארמית ובלשון חז"ל: ארצך – הווריאנטים הללו נמצאו בדפוסים שונים של הפיוט). האות הסופית –ך מייצגת את צורן הנטייה של גוף שני, זכר; האות צד"י היא האות האחרונה של בסיס מילה כלשהי.

מודרך על ידי מבנה זה וכחרוז לצורה ארצך, יוצר הפייטן את הצורה "בדיצך". הוא מתבסס על שורש הקיים במקרא (דו"ץ, באיוב מא, יד: "ולפניו תדוץ דאבה"), ויוצר ממנו שם פעולה.³ אמנם הצורה הרגילה של

3 על יצירת שמות פעולה ראו גם אליצור, תשס"ז, עמ' 38.

שם הפעולה הגזור משורשים מגזרת ע"ו, היא בנקבה: בינה, לינה, ריצה, שיחה ועוד רבים, אבל לעתים אפשר למצוא לצדן צורות בזכר, כגון: גילה (ישעיה סה, יח) – גיל (שם, טז, י); שירה (שמות טו, א) – שיר (שופטים ה, יב).

כיוון שלצורך החרוז הזדקק הפייטן למילה המסתיימת באות צד"י, הוא יצר בדרך האנלוגיה את המילה "דיין" והשתמש בה במקום במילה המקובלת דיצה.

גם המילה "בהפריצך" מתבססת על צורה שיצר הפייטן. במקרא (משלי ג, י) מצוי: "וְתִירוּשׁ יִקְבֶּיךָ יִפְרָצוּ". התירוש פורץ – בבניין קל. הפייטן יצר מן הפועל שבבניין קל פועל חדש בבניין הפעיל שהוא הבניין הגורם, וכך יכול היה להתאימו לנושא הדקדוקי, שהוא הקב"ה: התירוש פורץ והקב"ה מפריץ אותו.

גם ביצירת המילה "להפריץ" אפשר לראות תהליך אנלוגי. היחס הוא בין פעולה פשוטה לפעולה גורמת: הבן אוכל, והאב מאכיל אותו; הבן לובש מעיל, והאב מלביש אותו מעיל; הבן צוחק, והאב מצחיק אותו. הפעולה הפשוטה – בבניין קל, והפעולה הגורמת – בבניין הפעיל. על פי מתכונת זאת אם התירוש פורץ, הקב"ה מפריץ אותו.

בית 2

טל

צוּה שְׁנָה טוֹבָה וּמַעֲטָרְתָּ.

פְּרִי הָאָרֶץ לְגֵאוֹן וּלְתַפְאֲרָתָּ.

עֵיר כְּסֻפָּה נוֹתֶרְתָּ.

שִׁימָה בְּיָדְךָ עֲטָרְתָּ..

בְּטַל:

שילוב של מבנים מורפולוגיים שונים לשם יצירת חרוז

בבית זה החרוז בנוי מן ההברה המלעילית המנוקדת בסגול ומן ההברה הסופית –רָת. כדי ליצור את ההברה הסופית המשותפת לכל המילים שבבית, מנצל הפייטן שני מבנים מורפולוגיים שונים. מבחינת המעמד

המורפולוגי שלה יכולה התי"ו הסופית להיות חלק מבסיס המילה, כלומר מן היסוד המילוני המינימלי שלה, מן המשקל שלה – במקרה כזה היא נחשבת לחלק מצורן גזירה; אבל התי"ו הסופית יכולה גם להיות צורן נטייה של הנקבה.⁴

במילים "תפארת" ו"עטרת" התי"ו היא חלק מבסיס המילה. "תפארת" בנויה מן השורש פא"ר ר' + משקל תַּסְסָּת, והיא נמצאת כערך במילון. כך גם "עטרת" בנויה משורש (עט"ר) + משקל (סְסָּת), והיא מייצגת ערך מילוני.

לעומת זאת, במילים "מעוטרת" ו"נותרת" התי"ו הסופית היא תי"ו של נטיית הנקבה, ועל כן מילים אלה לא תימצאנה כצורתן במילון, אלא בצורת הזכר שלהן: מעוטר, נותר. בדומה לכך גם בבית הבא מנצל הפייטן צירוף של מבנים מורפולוגיים שונים ליצירת חרוז:

1. ברוכה, משוכה – גזע + ה ("ברוכה" היא "ברוך" בנטיית

הנקבה)

2. ברכה, חשכה – שורש + משקל ("ברכה" היא מילה בפני עצמה, ואינה נקבה של "ברך")

נקודה לשונית מעניינת בבית זה קשורה למבנה האקרוסטיכוני. בין האותיות עי"ן ונו"ן במקום האות סמ"ך באה האות שי"ן (שימה בידך עטרת). דבר זה מעיד על כך ששתי האותיות נהגו באופן שווה (כפי שאנו נוהגים היום), ושפייטן התחשב בהגייה ולא בכתיב. החילוף בין סמ"ך לבין שי"ן נהוג בפיוטים, ולדוגמה הפיוט "אל אדון על כל המעשים, ברוך ומבורך בפי כל נשמה", הנאמר בשחרית בשבת. בפיוט זה במקום האות סמ"ך באה השורה: "שמחים בבואם וששים בצאתם" הפותחת באות שי"ן.

בית 3

טל

נופף עלי ארץ ברוכה.

ממגד שמים שבענו ברכה.

לְהַאִיר מִתּוֹךְ חֲשֻׁכָה.

פְּנֵה אַחֲרַיךָ מְשׁוּכָה.

בְּטַל:

כאמור, כמו בבית הקודם גם כאן מנצל הפייטן צירוף של מבנים מורפולוגיים שונים ליצירת חרוז. בבית זה החרוז בנוי מן החזרה על ההברה הסופית –כה. כדי ליצור את ההברה הסופית המשותפת לכל המילים שבבית, מנצל הפייטן שני מבנים מורפולוגיים שונים. מבחינת המעמד המורפולוגי שלה יכולה ה"א הסופית להיות חלק מבסיס המילה, כלומר מן היסוד המילוני המינימלי שלה, מן המשקל שלה, וכמו כן היא יכולה להיות צורן נטייה של הנקבה.

במילים "ברכה" ו"חשכה" ה"א היא חלק מבסיס המילה. "ברכה" בנויה מן השורש בר"כ + משקל סְסָה, שהוא משקל של שם פעולה, והיא נמצאת כערך במילון. גם "חשכה" בנויה משורש (חש"כ) + משקל (סְסָה), והיא מייצגת ערך מילוני.

לעומת זאת, במילים "ברוכה" ו"משוכה" ה"א הסופית היא ה"א של נטיית הנקבה, ועל כן מילים אלה לא תימצאנה כצורתן במילון אלא בצורת הזכר שלהן: ברוך, משוך.

צורה מילונית חדשה: נופף (במקום הנף)

על פי ההקשר צריכה לבוא המילה "הנף". הפייטן מתבסס, כנראה, על הפסוק: "גשם נדבות תניף אלוהים" (תהלים סח, י) ועל מדרשו בתלמוד הבבלי, חגיגה יב, ע"ב, שמייחס אותו לטל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים. "להניף" (תניף) הוא בבניין הפעיל, אבל כיוון שבמקום זה דורש מבנה הפיוט מילה הפותחת באות נו"ן, משתמש הפייטן בצורת הפועל בבניין פיעל, שהוא בניין ללא ה"א תחילית: "נופף". צורה זו נוצרה באנלוגיה ליחס דומה של הפעיל / פיעל: הרם / רומם; הגן / גונן.

ניצול אותיות שימוש לצורך האקרוסטיכון

כדי ליצור רצף סדיר של אותיות מנצל הפייטן גם את אותיות השימוש. בבית זה הוא משתמש במ"ם השימוש: "ממגד", ובאות למ"ד הבאה לפני שם הפועל: "להאיר". באל"ף־בי"ת העברי יש אחת־עשרה אותיות שימוש

(אותן אותיות יכולות, כמובן, להיות גם אותיות שורשיות), והמדקדקים נתנו בהם סימנים כגון: אית"ן מש"ה וכל"ב, או: אנ"י שלמ"ה כות"ב. גם בהמשך הפיוט ישתמש הפייטן באותות שימוש בראשי שורות.

בית 4

טל

יַעֲסִיס צוֹף הָרִים.

טָעַם בְּמֵאוֹדָךְ מִבְּחָרִים.

תְּנוּנֵיךְ חֵלֶץ מִמִּסְגָּרִים.

זְמֶרָה נְנָעִים וְקוֹל נָרִים.

בְּטַל:

צורה מילונית חדשה: להעסיס

את הצורה הזאת חידש הפייטן בהשפעת הפסוק: והטיפו ההרים עסיס (עמוס ט, יג). הפועל שנוצר מן המילה עסיס הוא בבניין הפעיל. אין תמה בכך. הפייטן רצה לשמור על בסיס המילה "עסיס", והתבנית היחידה המאפשרת לו זאת היא התבנית של בניין הפעיל, שכן רק בתבנית זאת יכולה היו"ד התוכית להישמר.

סיבה נוספת ליצירת פועל משם העצם "עסיס" היא לצורך האקרוסטיכון: בדרך כלל האות הראשונה בשורה היא אות שורשית, אבל כאן האות יו"ד היא אות שימוש, יו"ד של אותיות אית"ן, שהיא תחילית זמן עתיד, גוף שלישי, יחיד.

מסגרים

המילה "מסגר" – אשר משמשת כנראה בהשפעת הפסוק בישעיהו מב, ז: "לְהוֹצִיא מִמִּסְגָּר אֶסִיר מִבֵּית פֶּלֶא יִשְׁבִּי חֶשֶׁף" – היא שם עצם קיבוצי, ומציינת את כלל המקומות שבהם כלואים האסירים. שם כזה הוא בלתי ספיר, ואין לו צורת רבים, בדומה למילה צאן (שהרי אין "צאנים") ולמילה בקר. אבל מחבר הפיוט הפך את השם הזה לשם עצם ספיר והוסיף לו את צורן הרבים. יצירה זאת הייתה נחוצה לו לצורך החרוז: -רים.

בעברית הישראלית מוכרות יצירות מסוג זה, בייחוד במסגרות מקצועיות, כגון בצה"ל או בכתי חולים: רכבים, נשקים, דמים.

שילוב של מבנים מורפולוגיים שונים לשם יצירת חרוז

כאמור, ההברה הסופית היוצרת את החרוז בבית זה היא –רים. כדי להפיק את ההברה הזאת נעזר הפייטן בשני הרכבים מורפולוגיים שונים:

1. הוא משתמש במילים שבסיסיהן מסתיימים באות רי"ש ואליהן הוא מוסיף את צרון הרבים –ים, וכך מתקבלת ההברה הסופית –רים.

הר + ים < הרים < ה / רים

מובחר + ים < מובחרים < מוב / ח / רים

מסגר + ים < מסגרים < מס / ג / רים

כל הצורות הנ"ל הן צורות רבים, ובמילון ימצאו הבסיסים של אותן מילים (כלומר ללא הסופית –ים).

2. לא כן הצורה "נָרִים", שאינה צורת הרבים של הבסיס "נָר".

האות רי"ש והאות מ"ם הן שורשיות, והיו"ד היא חלק מתבנית הבניין של הפעיל: ה X י X, ובעתיד, גוף ראשון רבים, נ X י X, + ר' ס' < נרים < נ / רים.

אנו רואים שמלבד השליטה הנפלאה של הפייטן במקרא הוא שולט גם בדקדוק העברי, ומצליח לנצל את האפשרויות המבניות השונות לצרכיו.

בית 5

טל

נְשׁוּבַע מְלֵא אֶסְמִינוּ.

הִקְצַת תְּחִדֵּשׁ יְמִינוּ.

דוֹד פְּעָרְכָּךְ הַעֲמֵד שְׁמֵנוּ.

גַּן נְרָה שִׁימְנוּ.

בְּטל:

בדומה למה שעשה בבית 3 (לעיל), בבית זה מנצל הפייטן אותיות שימוש לצורך האקרוסטיכון. מעט מילים בלשון העברית פותחות בה"א שורשית והרבה פחות מכך בוי"ו שורשית; לכן מנצל הפייטן את וי"ו החיבור ואת ה"א השאלה ומעמידן בראשי שורות.

החרוז בנוי משתי הברות: (1 מ"ם + צירה; 2) – נו. אשר להברה האחרונה – הפייטן מפיך אותה מנטיית גוף ראשון, רבים (נו) בכל ארבע השורות. אשר להברה הראשונה – את המ"ם הוא מפיך מן האות האחרונה של בסיס המילה (אסם, יום, שם, שים) אבל הצירה הוא תוצאה של שני מבנים מורפולוגיים שונים (מספר יחיד ומספר רבים), ומעיד על כך הכתיב: פעם הוא מלא (נכתב ביו"ד) ופעם הוא חסר (נכתב ללא יו"ד). עובדה זו – שהפייטן משתמש בצירי מלא ובצירי חסר לאותו חרוז – מעידה על כך שהצירי המלא והצירה החסר נִקְּוּ כנראה באותו אופן, כפי שידוע לנו ממסורת ההגייה הספרדית. הגייה זו אינה זהה להגייה הרווחת בלשון ימינו כפי רוב הדוברים של העברית הישראלית.

מבנה תחבירי מיוחד

המשפט האחרון בבית 5 מיוחד מבחינת מבנהו התחבירי. גרעינו הוא הפועל "לשים": "גן רווה שימנו". פועל זה מופיע גם בבית 2: "שימה בידך עטרת" ובגיוון צורה גם בבית 1: "שיתנו ברכה בדיצך" (שת = שם; כמו בביטוי המקראי: "ולא שת לבו גם לזאת" [שמות ז, כג]). בכל שלושת המשפטים שהובאו לעיל אין הפועל "לשים" מופיע במשמעות הרגילה שלו, שהיא: להניח משהו במקום מסוים, אלא במשמעות של גרימה / עשייה.

כשהפייטן אומר "גן רווה שימנו", אין הוא מתכוון שתניח אותנו אלא שתגרום לכך שאנחנו נהיה גן רווה. כשהפייטן אומר "שימה בידך עטרת", אין הוא מתכוון שתניח אותה אלא שתגרום שהיא תהיה עטרת בידך. כשהפייטן אומר "שיתנו ברכה בדיצך", אין הוא מתכוון שתניח אותנו אלא שתגרום לכך שאנחנו נבורך.⁵

מבנה מיוחד זה מצוי במקרא בישעיהו סב, ז: "...עד ישים את ירושלים תהילה בארץ", ונראה שפסוק זה הוא שהשפיע על הפייטן בבחירת המבנה המיוחד הזה, החוזר בפיוט לא פחות משלוש פעמים.

5 על המבנה התחבירי הזה נכתב בהרחבה בספרות הבלשנית – ראו למשל רובינשטיין, תשל"א, וכן רוזן, 1977, עמ' 307–315.

מה שמאפשר לפייטן להשתמש במבנה זה כל פעם במיקום אחר ברצף האלפביתי, כלומר לפתוח כל פעם באות אחרת, הוא העריכה המגוונת של סדר המילים במשפט: בבית 2 הוא פתח את המשפט בפועל "שימה", ואילו בבית 5 הוא פתח במשלים השני של הפועל: "גן רווה".

בית 6

טל

בו תִּכְרַף מְזוֹן.

בְּמִשְׁמַנֵּינוּ אֵל יְהִי רְזוֹן.

אֲיִמָּה אֲשֶׁר הִסְעֵתָ כְּצֶאֱנָן.

אֲנֵא תִפְקֵלָה רְצוֹן.

בְּטַל:

החרוז בבית זה מבוסס על ההברה –זוֹן / -צוֹן; הפייטן מחליף את זי"ן בצד"י. מה שמאפשר לו לעשות את החילוף הזה הוא התכונה הפונטית המשותפת לשני העיצורים האלה: שניהם נוצרים במקום חיתוך דומה בחלל הפה (בין השיניים העליונות למכתש). ההבדל (הניגוד) בין זי"ן לצד"י הוא מזערי. בלשון ימינו ההבדל הוא בקוליות ובעובדה שהצד"י הוא הגה מחוכך (ts). כמקובל על החוקרים, בלשון הקלסית הצד"י הייתה הגה נחצי. נראה שגם בלשונו של הפייטן ההבדל בין זי"ן לצד"י היה מזערי, ועל כן הן משמשות שתיהן ליצירת חרוז אחד.

תופעה נוספת המשמשת את הפייטן היא שהאל"ף הנחה (אם הקריאה מאותיות אהו"י) מייצגת לפעמים תנועת o, תנועה המיוצגת בדרך כלל על־ידי האות וי"ו. כיוון שהאל"ף נחה (אינה נשמעת) וכך גם הוי"ו, ושתייהן באות כאמות קריאה לייצוג אותה תנועה (תנועת o), יכולות שתי האותיות האלה לבוא בחרוז אחד (-צוֹן / -צֶאֱנָן). דוגמות נוספות לאל"ף נחה המייצגת תנועת o: שמאל, ראש, לא.

דוגמה מעניינת לחילוף בין וי"ו ואל"ף כמייצגות תנועת o נמצאת בנטיית הפועל "אמר". בזמן עתיד נכתבת אל"ף: "תאמר", ואילו בצורת שם הפועל שבלשון חז"ל היא נגזרת מן העתיד, נכתבת וי"ו: "לומר". החילוף בין וי"ו לאל"ף נחה המייצגת תנועת o מצוי גם בפיוטים אחרים, לדוגמה נראה את הפיוט האקרוסטיכוני, הנאמר על פי נוסח אשכנז

בחזרת הש"ץ בתפילת מוסף של יום הכיפורים, שאותו מארגן הפייטן בדרך משולבת: כל ראשי השורות (הצלעות) פותחים באות וי"ו (וי"ו החיבור), האות השנייה היא האות יו"ד (של זמן עתיד), והאות השלישית, שהיא האות הראשונה של השורש, משתנה על פי סדר הא"ב:

ויאתיו כל לעבדך	ויברכו שם כבודך
ויגידו באיים צדקך	וידרשוך עמים לא ידעוך
ויהללוך כל אפסי ארץ	ויאמרו תמיד יגדל ה'...

טל – המילה והשורש

בהתייחסות אל הטל כתופעת טבע או כמושג חלו שינויים ומעברים גם במקרא, גם בספרות חז"ל וגם בפיוט. את ההתייחסות רבת הפנים הזאת אפשר לראות במקרא גם בהקשרים הלשוניים של המילה "טל".
בספר שמואל הטל נופל:

וְנַחֲנוּ עָלָיו פְּאֶשֶׁר יִפֹּל הַטֶּל עַל ... (שמ"ב יז, יב)

בספר שמות הטל עולה:

וַתַּעַל שִׁכְבַּת הַטֶּל וְהָיָה עַל פְּנֵי הַמִּדְבָּר (שמות טז, יד)

ובהמשך אותו מקום בספר שמות הטל הוא סטטי, כלומר, מצוי במקום ללא תנועה:

וּבַבֶּקֶר הָיְתָה שִׁכְבַּת הַטֶּל סְבִיב לְמַחֲנֵה (שמות טז, יג)

אם כך, מהי "התנהגותו" של הטל? האם הוא עולה? האם הוא יורד (נופל)? או שמא הוא סטטי?

כדי להבין את המשמעויות השונות הקשורות לטל נתבונן בשורש המילה, ואנו מקווים כי "טיפול השורש" יסייע לנו בהבנתה.

על פי הגדרתו במילון "רב מילים" "שורש" הוא: "הבסיס העיצורי הנושא את המשמעות המשותפת של כל המילים המשתייכות אליו. השורש הוא אחת מתכונותיה של משפחת הלשונות השמיות. רוב המילים בעברית הן בנות שורש תלת-עיצורי. למילים 'שמע', 'שמועה', 'שמיעה', 'השמיע' יש שורש משותף – שמ"ע."

על אף האמור במילון ובניגוד לתפיסה המקובלת – במילים רבות מאוד בלשון העברית הבסיס העיצורי הנושא את המשמעות המשותפת של כל המילים המשתייכות אליו הוא בן שתי אותיות.⁶ כזה הוא "טל".

אמנם השיטה הדקדוקית המסורתית המקובלת רואה בשורש כזה שורש חסר, ולכן היא מרחיבה ו"משלימה" אותו באמצעים שונים, אבל עם זאת המשמעות היסודית של השורש הבסיסי נמצאת בכל אותם שורשים מורחבים. במקרה שלנו, המשמעות היסודית של "טל" נמצאת גם בשורשים: נטל, טול, טלל, טלי, טלטל.

המשמעות היסודית של טל היא "כיסוי". משמעות זו עולה מן הפסוק "וַתַּעַל שְׁכַבַּת הַטַּל וַהֲנִיחָה עַל פְּנֵי הַמֶּדְבָּר דֶּק מְחֻסָּפִס דֶּק כְּכַפֵּר עַל הָאָרֶץ" (שמות טז, יד). בפסוק זה הטל הוא שכבה המכסה את הארץ והוא מדומה לכפור. הכפור הוא סוג אחר של תופעת טבע, אבל – בדומה לטל, כפי שיוצג בהמשך – השורש "כפר", נוסף להימצאותו במילה המייצגת תופעת טבע (כפור), מצוי גם במילים אחרות שמשמעותן היא כיסוי:

- עֲשֵׂה לָךְ תֵּבַת עֲצֵי גֹפֶר קִנִּים תַּעֲשֶׂה אֶת הַתֵּבָה וְכַפַּרְתָּ אֹתָהּ מִפִּיֹת וּמַחוּץ בְּכַפֵּר (בראשית ו, יד)
- אִם כִּפֵּר יוֹשֵׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִיִן נִפְשׁוֹ כָּלֵל אֲשֶׁר יוֹשֵׁת עָלָיו (שמות כא, ל)
- וְעֲשִׂיתָ כִּפְרֹת זָהָב טְהוֹר אֲמֹתִים וְחֲצֵי אֶרְכָּה וְאֶמֶה וְחֲצֵי רִחְבָּה (שמות כה, יז)

וכך גם "כַּפְרָה", שהיא באה לכסות על משהו, והמילים "כַּפֵּר" ו"כַּפִּיר" אשר מסמנות מהויות המשמשות להגנה על קבוצות של אנשים או אריות.

קשר בין תופעת טבע לבין כיסוי והגנה אפשר לראות גם במילה "צינה". צינה היא קור, כפי שנראה בפסוק הבא:

- כָּצִינַת שְׁלֵג בְּיוֹם קָצִיר צִיר נֶאֱמָן לְשַׁלְּחֵיו וְנִפְּשׂ אֲדָנָיו יָשִׁיב: (משלי כה, יג)

אבל צינה היא גם מגן, כיסוי, כפי שנראה בפסוק הבא:

6 גישה כזאת נקט, למשל, מרדק העברית בימיהביניים מנחם בן סרוק.

• עָרְכוּ מִגֵּן וְצָנָה וְגָשׁוּ לְמִלְחָמָה (ירמיהו מו, ג)

ומעניין במיוחד הוא פירושו של אבן עזרא על משלי כה, יג:

כצנת שלג – קרירות. ויתכן להיותו מן צנה וסוחרה בעבור שהגין על האדם בעת קציר מפני החום כן ציר נאמן.

משמעות של "כיסוי" אפשר למצוא גם במילים נוספות ששורשן (הדרעיצורי) הוא "טל".

ה"טלית" – ששורשה, על פי הדקדוק המסורתי, כפי שמלמד הדגש באות למ"ד – ובדומה ל"טל" – הוא ט'ל'ל' – מכסה, עוטפת את האדם; וה"טלאי" – ששורשה על פי הדקדוק המסורתי הוא "טלי" – מכסה על הפגם שבבגד או במשהו אחר.

מילים נוספות שמשמעותן היא כיסוי בכלל, ובאופן מיוחד – לאדם, הן המילים "מעטה" ו"צניף". ומעניינת ההקבלה של מילים הגזרות משורשן של מילים אלה (עט"י; צנ"ף) למילים אשר נגזרות משורש המילה "טל". תקבולת זו מעידה על המשמעות הקרובה שלהן – משמעות של כיסוי. וכך בישעיהו כב, יז – יח:

(יז) הִנֵּה יְהוָה מְטַלְטֵלְךָ טַלְטֵלָה גִּבֹּר וְעֹטֶךָ עֹטָה:

(יח) צָנֹף יִצְנַףךָ צִנְפָה פְּדוּר אֶל אֶרֶץ רַחֲבַת יָדַיִם:

הרחבת המשמעות: יחס בין אובייקט מסוים לבין מקום כלשהו יכול להיות הצבה של האובייקט במקום או הסרתו ממנו; למשל, האובייקט "שורש" יכול להיות מושם במקום ויכול להיות מוסר ממנו. יחס כפול זה בא לידי ביטוי בעברית באמצעות שני בנייני פועל שונים: "להשריש" פירושו לשים את השורש במקום, ולעומת זאת "לשרש" פירושו להסיר את השורש, לזרוק, לכוון אל מקום, ולעומת זאת "ליטול" (שורש נט"ל) פירושו לקחת, להסיר ממקום.

ליטול = לקחת

בלשון חז"ל תפס השורש "נטל" את מקומו של השורש המקראי "לקח".⁷
 במשנה מצויים צירופים כגון: נטל את המפתח ופתח את הפשפש
 (תמיד א, ג); נוטל ספר תורה (יומא ז, א). ומעניין השימוש בשורש נטל:
 "נטילת לולב" (מגילה ב, ה) לקיום מה שנכתב בתורה: "ולקחתם לכם...
 כפות תמרים..." (ויקרא כג, מ).

השורש "נטל" משמש גם בצירופים: נטל ידיים, נטל ציפורניים. בשני
 המקרים משמעותו של נטל היא משמעות של הסרה. "נטל ידיים" – הסיר
 (את הלכלוך) מהידיים. הידיים הם המקום שממנו מסירים משהו; "נטל
 ציפורניים" – הסיר את הציפורניים ממקומם. הציפורניים הם האובייקט
 (הדבר) שאותו מסירים.

להטיל = לשים, לזרוק

המשמעות של "הטלה", "זריקה", קרובה למשמעות של "ירייה", ואכן מן
 השורש י ר"ה נוצרה מילה המייצגת גם תופעת טבע – "יורה". משמעות זו
 מתקשרת עם השורש טו"ל / טי"ל, ואכן בלשון ימינו מצויה המילה "טיל".
 משמעות זו מסבירה את הופעת הטל כקשורה לפועל נפל:

וּבְאֵנוּ אֵלָיו בְּאַחַת {בְּאַחַד} הַמְקוֹמֹת אֲשֶׁר נִמְצָא שָׁם וְנִחְנוּ עָלָיו כְּאֲשֶׁר יִפֹּל
 הַטֵּל עַל הָאֲדָמָה וְלֹא נֹתֵר בּוֹ וּבְכָל הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ גַּם אֶחָד: ש"ב יז,
 יב:

אותו השורש בישעיה מ, טו:

הֵן גֹּזִים כְּמַר מִדְּלִי וּכְשִׁחַק מֵאֲזַנִּים נִחְשְׁבוּ הֵן אֵיִם פְּדַק יִטוּל:

ומפרש רד"ק:

הן איים כדק יטול – כשירצה כל האיים ישאם ויטלם ויהפכם כמו הדבר
 הדק, פירוש יטול פעל עומד אם כן הוא מבנין נפעל משרש טול, וכן כתבו
 רבי יהודה חיו"ג.

7 משמעותו של לקח בלשון חז"ל היא "קנה", ובלשון ימינו נותרו שרידים של משמעות
 זו בצירוף "מיקח וממכר" (= קנייה ומכירה) ובמילה "לקוח" (=הקונה).

פירוש דומה מביא מלבי"ם לפסוקים בישעיהו כב, פסוקים שהובאו כבר לעיל בהקשר של טל ככיסוי, כמעטה.

(יז) הַנָּה יְהוָה מְטַלְטֵלָךְ טַלְטֵלָה גִּבֹּר וְעֵטָךְ עֵטָה :

(יח) צָנוּף יִצְנַף צָנְפָה כְּדוּר אֶל אֶרֶץ רַחֲבַת יָדַיִם :

המלבי"ם כותב:

מטלטלך שרשו נטל, ונפל הנו"ן ונכפל העי"ן והלמ"ד להורות על תכופות והתמדת הפעולה. וענינו הגבהה ממקומו, שמשנתף בזה עם פעל נשא. וינטלם וינשאם, הן איים כדק יטול:

ועטך – מענין עיט שהוא עוף הדורס, כלומר יפריחך, ואף שהרד"ק כתב שאינו משרשו, מצאנו שרש זה גם בנחי ל"ה, ויעט העם אל השלל (שמ"א יד, לג).

ראינו אפוא את המשמעויות השונות המתקשרות לשורש המילה "טל": כיסוי, נטילה, לקיחה, נפילה והטלה, ואף משמעות "משולבת" – טלטלה. כל המשמעויות האלה, הבאות לידי ביטוי בשורש המילה, קשורות למופעיו של הטל ולא למהותו.

טל כמטאפורה

על פי מילון "רב מילים" (בערכו), מטאפורה היא שימוש במילה או בביטוי שלא במובנם המילוני המקורי אלא במשמעות ציורית מושאלת. הביטוי "הרים את האף" משמעותו בהשאלה: התנשא, התרברב, "השוויץ". דוגמות להשאלה (=למטאפורה): רגל השולחן, שורש הבעיה, חומת אדישות.

משמעות נוספת היא אמירה, תופעה, יצירה אומנותית וכד' שיש לה משמעות של מָשָׁל או של סמל לדבר אחר (נוסף על משמעותה המקורית). דוגמות: למלחמת השוורים תפקיד מרכזי כמטאפורה ביצירתו של פיקאסו. האומן מציג בונקרים מזכוכית כמטאפורה לארעי, לפגיע ולחולף – כאשליה של מגון.

על פי ההגדרות המקובלות בתחום הסמנטיקה – המטאפורה היא העברת שם (מילה) ממסומן (רפרנט, הדבר שאליו מתייחסים) אחד למסומן אחר, אשר שייך בדרך כלל לשדה סמנטי אחר, מפאת הדמיון באחת

מתכונותיהם של שני המסומנים (ניר, 1989); או "מעתיק של משמעות מתחום של תכונות מסוג א לתחום של תכונות מסוג ב, ולהפך" (פרוכטמן, תש"ן, עמ' 21).⁸

נדגים את הדבר באמצעות הביטוי "שורש הבעיה" שהובא לעיל מתוך מילון רב מילים כהדגמה לשימוש מטפורי. המילה "שורש" מסמנת דבר (מסומן) השייך בדרך כלל לשדה הסמנטי של הצומח. כאשר אומרים "שורש הבעיה" עוברים לשדה סמנטי אחר, ואז ממילא המילה "שורש" אינה מסמנת חלק של צמח אלא משהו הקשור לבעיה; אבל גם כאשר היא משמשת בהקשר של בעיה היא עדיין נושאת אתה (= היא מעבירה) מהתכונות המקוריות של המילה: ראשוניות, גורם מהותי שממנו מתפתחים שאר הגורמים, הספקת אנרגיה וחיית וכיו"ב.

כך גם לגבי המילה "טל". מילה זו מסמנת בדרך כלל משקע הנוצר בשעות הלילה כתוצאה מעיבוי של אדי המים באוויר (על פי "רב מילים", בערכו). אותו משקע נתפס, כמו הגשם, כנוזל חיוני לקיום הצומח והחיים. תכונה זו – של חיוניות לקיום – הועברה לממד מופשט כלשהו, ואותו "משהו" מטאפורי, שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים, על פי דברי חז"ל, נקרא גם הוא "טל". בפיוט "תפילת טל" משמשת המילה "טל" הן במשמעותה הרגילה, כמסמנת את הטל הפיזי, הטל המופיע בטבע, והן במשמעותו המטאפורית כמסמנת ישות מופשטת המזרימה חיים.

העובדה המעניינת העולה מתוך עיון בפיוט היא שקיימת סדירות במופעיה של ה"טל", באשר למשמעויותיה השונות: בראש כל בית משמעותה של ה"טל" היא משמעות רגילה, כלומר כמסמנת את הטל הפיזי: הקב"ה נותן טל לברך את הארץ (את האדמה), מצווה את הטל להיטיב את השנה ואת פרי הארץ, מניף (= מעלה) את הטל לברכה; הטל מכסה את ההרים וממתיק אותם בנופת צופים, הטל ממלא את האסמים בתבואה ובשובע והטל מברך את המזון. לעומת זאת, בסוף כל בית, כאשר

8 וראו פרוכטמן בהמשך (עמ' 24–25) גישות של בלשנים שונים בעניין הגדרת המטאפורה.

התיבה פותחת באות בי"ת: "בטל" (=באמצעות טל), משמעות הטל היא מטאפורית, היא איננה המשמעות הרגילה של טל: באמצעות טל אין מקוממים עיר, באמצעות טל אין גורמים שהעיר תהיה עטרת, באמצעות טל לא מושכים עם (כנה), באמצעות טל אין מחלצים אסירים מהכלא (עם מהגלות), באמצעות טל אין הופכים אנשים לגן רווה, ובאמצעות טל אין מפיקים רצון לעם (אומה = איומה).

כפועל יוצא של משמעויות אלה של הטל (או מנקודת מבט הפוכה: כיוצרים משמעויות אלה) גם האובייקטים שאליהם מתקשר הטל הם מוחשיים או מופשטים בהתאמה. הטל הפיזי מתקשר אל ישויות פיזיות הקשורות לחיי היום-יום: ארץ (במובן אדמה, קרקע), פרי הארץ, הרים, אסמים ומזון; והטל המטפורי מתקשר לישות מופשטת, שהיא עם ישראל. אותה ישות מופשטת מסומנת במילים שונות: איומה, כנה, חנונים, וכמשתמע מן ההקשר גם "עיר". העיר אינה אובייקט פיזי אלא מסמלת ישות רוחנית מופשטת. העיר ירושלים שמבחינה פיזית שכן בה בית המקדש, והיא הייתה מרכז המדינה היהודית ובירתה, משמשת ככינוי מטאפורי לעם ישראל כולו.

שימוש מטאפורי במילה "עיר" מצוי כבר בתנ"ך, וכולט בעיקר השימוש שעושה בכך ישעיהו. כמו ב"תפילת טל" גם הוא עושה במילה "עיר" שימוש מטאפורי, וזאת לצד שמותיה הפרטיים של העיר: ירושלים וציון; העיר, שמשמעותה הראשונית היא פיסית, מקבלת משמעות של עם, של אומה, ומשמעותה מועברת לתחום הרוחני. לצד "עיר" משתמש ישעיהו במילה "ארץ", והיא מסמנת את השטח הפיזי של ישראל (או העולם). אין ספק שלשונו של ישעיהו, ובייחוד פרק סב, השפיעה השפעה רבה ביותר על מחבר הפיוט.

בפיוט אפשר למצוא ביטויים רבים מתוך פרק זה וכן את המבנה התחבירי שיוצר הפועל "לשים" במשמעות של גרימה. להלן יובא פרק סב, ובו מסומנים הביטויים המאוזכרים בפיוט:

ישעיהו סב

א. לְמַעַן צִיּוֹן לֹא אֶחְשֶׁה וְלְמַעַן יְרוּשָׁלַם לֹא אֶשְׁקוּט עַד יֵצֵא כְנָגָה צְדָקָה
וְיִשׁוּעָתָה כְּלִפְיֵד יְבָעֵר:

- ב. וְרָאוּ גוֹיִם צְדָקָךָ וְכָל מַלְכִים כְּבוֹדְךָ וְקָרְאוּ לְךָ שֵׁם חֲדָשׁ אֲשֶׁר פִּי יְהוָה יִקְבְּנוּ:
- ג. וְהֵייתָ עֲטֹרַת תְּפָאֶרֶת בְּיַד יְהוָה וְצִנּוּרָךְ { וְצִנּוּרָךְ } מְלוּכָה בְּכַף אֱלֹהֶיךָ:
- ד. לֹא יֵאמָר לְךָ עוֹד עֲזוּבָה וְלֹא יֵאמָר לֹא יֵאמָר עוֹד שְׁמֵמָה פִּי לְךָ יִקְרָא חֲפָצִי כִּה וְלֹא יֵאמָר בְּעוֹלָה פִּי חֲפָץ יְהוָה בְּךָ וְאַרְצֶךָ תִּבְעַל:
- ה. כִּי יִבְעַל בַּחֹר בְּתוֹלָה יִבְעֲלוּךָ בְּנֵיךָ וּמִשׁוֹשׁ חֲתָן עַל כְּלָה יִשִּׁישׁ עֲלֶיךָ אֱלֹהֶיךָ:
- ו. עַל חוֹמֹתֶיךָ יְרוּשָׁלַם הִפְקַדְתִּי שְׁמָרִים כָּל הַיּוֹם וְכָל הַלַּיְלָה תִּמְיֵד לֹא יִחָשׂוּ הַמְזַכְרִים אֶת יְהוָה אֵל דְּמֵי לְכֶם:
- ז. וְאַל תִּתְּנוּ דְּמֵי לוֹ עַד יְכוּנֵן וְעַד יִשִּׁים אֶת יְרוּשָׁלַם תְּהִלָּה בְּאַרְצָךְ:
- ח. נִשְׁבַּע יְהוָה בִּימֵינוּ וּבְזֵרוּעַ עֲזוֹ אִם אֶתְּנֶנּוּ אֶת דְּגַנְךָ עוֹד מֵאֲכָל לֹא־בִיךָ וְאִם יִשְׁתּוּ בְנֵי נֶכֶד תִּירוּשָׁךְ אֲשֶׁר יִגְעַת בּוֹ:
- יא. הִנֵּה יְהוָה הִשְׁמִיעַ אֶל קְצֵה הָאָרֶץ אִמְרוּ לְבַת צִיּוֹן הִנֵּה יִשְׁעֶךָ בָּא הִנֵּה שָׁכְרוּ אֶתוֹ וּפְעָלָתוֹ לְפָנָיו:
- יב. וְקָרְאוּ לָהֶם עִם הַקֹּדֶשׁ גְּאוּלֵי יְהוָה וְלָךְ יִקְרָא דְרוֹשָׁה עִיר לֹא נִעְזְבָה:
- גם לפרק א בישעיה יש אזכור בפיוט:

- (ז) אַרְצְכֶם שְׁמֵמָה עֲרִיכֶם שְׁרָפוֹת אֲשֶׁר אֲדַמְתֶּכֶם לְנִגְדְּכֶם זָרִים אֲכָלִים אֶתְּהָ וּשְׁמֵמָה כְּמִהֶפַכַת זָרִים:
- (ח) וְנוֹתַרְהָ בַת צִיּוֹן כְּסִפָּה בְּכֶרֶם כְּמִלוּנָה בְּמִקְשָׁה כְּעִיר נִצְוֶרְהָ:

וכן לפרק מב:

- (ו) אֲנִי יְהוָה קָרָאתִיךָ בְּצִדְקָה וְאַחֲזַק בְּיָדְךָ וְאַצְרֶךָ וְאַתְּנֶנּוּ לְבְרִית עִם לְאוֹר גוֹיִם:
- (ז) לְפָקֶחַ עֵינַיִם עוֹרוֹת לְהוֹצִיא מִמִּסְגָּר אֲסִיר מִבַּיִת כִּלְאֵי יֹשְׁבֵי חֹשֶׁךְ:
- (ח) אֲנִי יְהוָה הוּא שְׁמִי וּכְבוֹדִי לֹא אֶחָר לֹא אֶתֵּן וְתִהְיֶה לְתִי לְפָסִילִים:
- (טו) אֲחִירֵיב הָרִים וּגְבֻעוֹת וְכָל עֵשֶׂב אֲבִישׁ וְשִׁמְתִי נְהָרוֹת לְאִיִּים וְאַגְמִים אֲבִישׁ:
- (טז) וְהוֹלַכְתִּי עוֹרִים בְּדֶרֶךְ לֹא יִדְעוּ בְּנִתִּיבוֹת לֹא יִדְעוּ אֲדָרִיכֶם אֲשִׁים מִחֹשֶׁךְ לְפָנֶיהֶם לְאוֹר וּמַעַקְשִׁים לְמִישׁוֹר אֵלֶּה הַדְּבָרִים עֲשִׂיתָם וְלֹא עֲזַבְתִּים:
- (יז) נִסְגּוּ אַחֲזוֹר יִבְשׁוּ בְשֵׁת הַבְּטָחִים בְּפִסָּל הָאֲמָרִים לְמַסְכָּה אֶתֶם אֱלֹהֵינוּ:

המשותף לפרקים אלה בספר ישעיהו הוא שהם נקראים כהפטרות בבית הכנסת – וזאת בשבתות שאחרי תשעה באב (פרקי הנחמה) ובשבת שלפני תשעה באב – ועל כן לא מפליאה העובדה כי הם שימשו כדגם למחבר הפיוט הזה, כפי ששימשו דגם לעוד פיוטים רבים אחרים.

מקורות

אלון, ע' (תשנ"ה). העברית הכתובה הבלתי מנוקדת (מבנה המילה הכתובה וקריאתה בזיקה להקשר התחבירי). באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

—— (תשנ"ז). הניתוח הלשוני של הטקסט. בתוך: מ' דרור (עורכת), הפיוט ונתנה תוקף – יחידת הוראה להכשרת מורים בסדרה: הוראת מועדי ישראל (עמ' 39–53). תל אביב: מכון מופת.

אליצור, ש' (תשס"ז). הלשון כחומר ביד המשורר. לשוננו לעם, נו (א), עמ' 34–42. הכהן, ע' (תשס"ח). "חלף הגשם והסתיו עבר/ וכי צצו ניצנים והגיע זמיר": עיונים בפיוטי ויכוח עבריים בין החורף והקיץ. בתוך: ב' בר תקווה וא' חזן (עורכים), מסורת הפיוט, ד (עמ' 61–83). רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן.

חומסקי, ד' (1972). הלשון העברית בדרכי התפתחותה. ירושלים: הוצאת ר' מס. חזן, א' (2003). לשון השירה העברית בספרד. בתוך: הנ"ל, פרקים בתולדות הלשון העברית (יחידה 6). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

יהלום, י' (תשמ"ה). שפת השיר של הפיוט הארץ-ישראלי הקדום. ירושלים: מאגנס. ניר, ר' (1989). סמנטיקה עברית. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה. פליישר, ע' (תשל"א). עיונים בבעיות תפקידם הליטורגי של סוגי הפיוט הקדום. תרביץ, מ, עמ' 41–63.

—— (תשס"ח). שירת הקודש העברית בימי הביניים. ירושלים: מאגנס. פרוכטמן, מ' (תש"ן). לשונה של ספרות – עיוני סגנון ותחביר בספרות העברית. אבן יהודה: רכס.

רובינשטיין, א' (תשל"א). הצירוף הפועלי. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת ת"א.

רוזן, ח' (1977). עברית טובה – עיונים בתחביר. ירושלים: קריית ספר. שורצולד, א' (2002). פרקים כמורפולוגיה עברית. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה. שירמן, ח' (תשל"ט–תש"ם). לתולדות השירה והדראמה העברית – מחקרים ומסות, א–ב. ירושלים: מוסד ביאליק.

